

Opracowali: Piotr Guzowski, Piotr Rachwał

Sprawozdanie z posiedzeń Zespołu Demografii Historycznej Komitetu Nauk Demograficznych PAN w 2017 roku

The Report on the Meetings of the Group of Historical Demography of the Committee of Demographic Sciences of the Polish Academy of Sciences in 2017

W 2017 roku odbyło się pięć posiedzeń naukowych Zespołu Demografii Historycznej Komitetu Nauk Demograficznych PAN. W spotkaniach uczestniczyło od 7 do 19 osób. Wśród uczestników posiedzeń byli reprezentanci ośrodków naukowych z Białegostoku, Halle (Republika Federalna Niemiec), Krakowa, Lublina, Rzeszowa, Szczecina i Warszawy. Stałymi elementami obrad były referaty i komunikaty naukowe, informacje o nowościach wydawniczych z zakresu demografii historycznej i nauk pokrewnych oraz sprawy redakcyjne związane z wydawaniem czasopisma *Przeszość Demograficzna Polski* (PDP). Grudniowe uroczyste spotkanie Zespołu Demografii Historycznej zostało poświęcone 50-leciu istnienia *Przeszości Demograficznej Polski*.

W lutym 2017 roku prof. dr hab. Cezary Kukło wygłosił referat *Imiennictwo chrześcne dzieci nieślubnych z południowych przedmieść Starej Warszawy w XVII wieku*. Podstawę źródłową dla omówionych zagadnień stanowiła zachowana rejestracja metrykalna, a sam problem badawczy umieszczono na szerszym tle problematyki społeczno-demograficznej.

Głównym punktem obrad kwietniowych były referaty dra Piotra Miodunki *Galicyska kłeska głodu w 1847 roku* oraz mgr Aleksandry Dul *Zastosowanie metod SNA (Social Network Analysis) w badaniach społeczności wiejskiej w pierwszej połowie XIX wieku*. Piotr Miodunka przypomniał zebranym chronologię

wydarzeń politycznych poprzedzających klęskę głodu z 1847 roku (Rabacja Galicyjska, Powstanie Krakowskie, włączenie Krakowa do Austrii) oraz przemian w latach kolejnych, jak Wiosna Ludów czy uwłaszczenie. Referent zwrócił między innymi uwagę, że klęska głodu w 1847 roku jest znana w literaturze, choć bardzo słabo opracowana, w przeciwieństwie choćby do niemal równoległego kryzysu w Irlandii. Autor wystąpienia analizował dane klimatyczne w Galicji od roku 1844, zmiany cen zboża i ziemniaków w okresie kryzysu oraz umieralność. Wskazał na znaczenie zarazy ziemniaczanej jako podstawowej przyczyny kryzysu, ale również na czynniki społeczno-gospodarcze, które spotęgowały klęskę zwłaszcza w Galicji Zachodniej (większe rozdrobnienie gospodarstw niż w Galicji Wschodniej, większe znaczenie upraw ziemniaka).

Drugi referat, wygłoszony przez Aleksandrę Dul, był wprowadzeniem do teorii sieci społecznych. Autorka wskazała metody analiz relacji między ludźmi, społecznościami i instytucjami, a także szerokie możliwości wizualizacji w formie grafów. Praktyczne zastosowanie tej metody autorka zaprezentowała na przykładzie badań metryk ślubów parafii Iwanowice z lat 1810–1825 (prowadzonych wg zasad Kodeksu Napoleona), zawierających między innymi dane 4 świadków zawieranych małżeństw (wiek, zawód, miejsce zamieszkania, wyznanie, relacja w stosunku do młodych małżonków). Autorka wskazała 456 osób powiązanych ze sobą przez 28 relacji świadkowania. Wyodrębniła elitę wiejską, której członkowie (sołtys, piekarz, kołodziej) najczęściej uczestniczyli w ślubach jako świadkowie. Aleksandra Dul wskazała też na czynniki towarzyskie spajające sieć, a także aspekt geograficzny znaczenie miejscowości – siedziby parafii jako centrum.

W czerwcu członkowie Zespołu wysłuchali referatu dr Katarzyny Wagner *W poszukiwaniu wielkomiejskości w siedemnastowiecznej Rzeczypospolitej. Próba definicji*. Referentka rozpoczęła od nawiązania do europejskich badań nad rozwarstwieniem w miastach wczesnonowożytnych, w tym wyników prac Jana Luitena van Zandena, którego analizy wskazują, że rozwarstwienie było cechą pozytywną, świadczącą o zbliżającym się początku rozwoju gospodarczego. Przypomniała także, że w przeciwieństwie do obszarów miejskich wieś charakteryzowała się większą homogenicznością. Badania autorki referatu objęły miasta koronne takie jak: Warszawa, Kraków, Lwów, Lublin i Poznań, które nosiły cechy wielkomiejskości. Świadczyć miały o niej takie elementy jak: wysoki współczynnik Giniego (wąska grupa najzamożniejszych mieszkańców); wypieranie zabudowy drewnianej przez murowaną; obecność najemców nieruchomości w mieście oraz charakterystyczna struktura zawodowa (stosunek kupców do rzemieślników).

Katarzyna Wagner skupiła się przede wszystkim na pierwszej z cech wielkomiejskości, czyli nierównościach społecznych analizowanych przy pomocy

współczynnika Giniego (liczonego na podstawie danych o wysokości płaconego podatku). Podstawę źródłową pracy stanowią rejestry szosu miejskiego i kontrybucji szwedzkich z lat 20. i 30. XVII wieku, okresu poprzedzającego bezpośrednio Potop, a później z ostatnich dekad siedemnastego stulecia i spisów z 1702 roku. W wyniku analizy źródeł autorka doszła do wniosku, że zniszczenia wojenne prowadziły do zmniejszenia nierówności, choć cechy wielkomiejskości pod tym względem widoczne były tylko w Krakowie i Warszawie.

Warszawa została scharakteryzowana także pod kątem struktury zabudowań w roku 1655 i 1702, wykazującej znaczny wzrost udziału budynków murowanych. Podobna tendencja istniała też w innych miastach, choć najslabiej widoczna była w Poznaniu i Lublinie. Analiza źródeł warszawskich pozwoliła też stwierdzić, że w drugiej połowie XVII wieku nastąpił wzrost liczby najemców i widoczny rozwój miasta.

Głównym punktem posiedzenia październikowego był referat dra hab. Konrada Wnęka i dra Krzysztofa Ostafina *Interaktywna baza danych Galicji i Śląska Austriackiego w latach 1857–1910. Podstawa źródłowa i jej krytyka*. Dotyczył on prac nad geoportalem w ramach realizowanego od 2015 roku (do 2020) projektu NPRH, którego celem jest utworzenie bazy danych społeczno-gospodarczych do Galicji i Śląska Austriackiego, zapewniającej wolny dostęp do danych historycznych dla specjalistów różnych dziedzin.

Autorzy wystąpienia rozpoczęli od określenia zakresu chronologicznego i terytorialnego przygotowywanej bazy, która ma objąć oprócz Galicji także Śląsk Cieszyński (polska i czeska część) oraz Śląsk Opawski (dziś na terenie Czech w całości). Następnie wskazano wykorzystywane źródła kartograficzne oraz 87 kategorii znajdujących się na nich obiektów (w tym budynki i infrastrukturę drogową) przeniesionych do bazy. Podkreślono przy tym szczególną użyteczność map wojskowych powstałych na podstawie danych katastralnych. Omówiono także wykorzystane tradycyjne źródła informacji historycznych, a więc 101 publikacji statystycznych (w tym 37 tomów spisów ludności i różnego rodzaju skorowidze). Podkreślono, że na razie zostały wprowadzone dane dotyczące ludności (ze szczegółową strukturą społeczno-zawodową), w tym najbardziej szczegółowe informacje ze spisu 1890 roku.

Autorzy referatu zwrócili uwagę na ogólnie dobrą jakość użytych materiałów kartograficznych i statystycznych (sprawdzaną różnymi indeksami kontrolnymi m.in. Whipla i Bachiego), ale wymienili też szereg problemów wynikających ze znajdujących się w nich błędów, biorących się z niedoskonałości edytorskich wykorzystywanych źródeł (które nie zawsze są prawidłowo odczytywane przez oprogramowanie OCR). Według autorów wystąpienia najwięcej wątpliwości budzą wykorzystywane skorowidze dotyczące poszczególnych miejscowości, które

mogą być jednak konfrontowane z danymi kartograficznymi. Zaprezentowany w referacie portal można znaleźć pod adresem: www.gasid.pl.

Na jubileuszowym grudniowym posiedzeniu Zespołu zaprezentowano trzy referaty naukowe. Przewodniczący Zespołu Demografii Historycznej prof. dr hab. Cezary Kuklo omówił przemiany problematyki badawczej jak i ośrodków naukowych realizujących studia z zakresu demografii historycznej w ostatnim półwieczu. W syntetycznym ujęciu wyróżnił dwa 25-letnie okresy, tj. 1967–1991 oraz 1992–2016, które generalnie odpowiadają zawartości tomów 1–18 i 19–38 *Przeszłości Demograficznej Polski*. W pierwszym ćwierćwieczu na łamach PDP dominowała tematyka źródłoznawcza, kwestie stanu i rozwoju ludności oraz ruchu naturalnego ludności. W drugim okresie znacząco wzrosła liczba prac z zakresu studiów nad rodziną w ujęciu statystyki demograficzno-historycznej, pojawiła się także problematyka ruchu wędrownego ludności oraz w szerszym spektrum prace z zakresu metodologii badań. W ostatnich latach spadła natomiast liczba publikacji, w których głównym przedmiotem dociekań jest stan ludności i jej struktura, przestrzenne rozmieszczenie, umieralność. Nieliczne są także prace źródłoznawcze.

Od początku istnienia Sekcji Demografii Historycznej, aż po początek lat dziewięćdziesiątych XX wieku studia z zakresu demografii historycznej prowadzone były głównie w pięciu największych ośrodkach akademickich (Warszawa, Poznań, Lublin, Wrocław, Kraków). W ostatnim 25-leciu w zakresie organizacji badań demograficzno-historycznych na czoło wysunął się ośrodek skupiony na Uniwersytecie w Białymstoku. Dynamicznie rozwija się także ośrodek szczeciński. Referent zwrócił uwagę na zaprzestanie w praktyce szerszych studiów ludnościowych w ośrodkach w Poznaniu, Gdańsku i Łodzi, a w mniejszym stopniu w Warszawie.

W dalszej części wystąpienia referent podkreślił, iż *Przeszłość Demograficzna Polski*, od jej powstania, jest nierozzerwalnie związana z Zespołem Demografii Historycznej KND PAN (dawniej Sekcją). Poziom naukowy prac zamieszczanych na łamach periodyku stanowił od zawsze przedmiot dyskusji i polemik w gronie polskich historyków-demografów oraz szczególnej troski kolejnych redaktorów naukowych i przewodniczących Zespołu. Pierwsze siedem tomów *Przeszłości Demograficznej Polski* (t. 1–7: 1967–1975) zostało przygotowanych pod kierunkiem Adama Szczypiorskiego, następne trzy (t. 7–10: 1975–1978) pod redakcją Stanisława Borowskiego, kolejne cztery (t. 11–14: 1979–1983) przez Egona Vielrosego. W latach 1985–1994 (t. 15–19) pracami redakcji kierowała Irena Gieysztorowa. Tom 20, który ukazał się w 1997 roku został przygotowany przez Juliana K. Janczaka. Przez kolejnych 15 lat redaktorem naczelnym był Marek Górny (t. 21–36). Dwa ostatnio wydane tomy PDP ukazały się już jako kwartalnik, pod redakcją Dariusza K. Chojeckiego (t. 37–38: 2015–2016).

Prof. Cezary Kuklo zauważył, że pracami Sekcji Demografii Historycznej KND PAN w minionym półwieczu kierowali badacze z dużym dorobkiem naukowym, co warto podkreślić, wybierani przez środowisko samych historyków-demografów. Pierwszym przewodniczącym został Adam Szczypiorski z Warszawy, który sprawował tę funkcję od chwili powstania Sekcji DH w 1964 roku, aż do maja 1978 roku. Po nim, do października 1981 roku, pracą Sekcji kierował Kazimierz Zając z Krakowa, a następnie do lutego 1988 roku – Zygmunt Sułowski z Lublina. Przez dwanaście kolejnych lat przewodniczył jej Julian K. Janczak z Łodzi (luty 1988–grudzień 1999). Od stycznia 2000 roku do chwili obecnej pracami Zespołu Demografii Historycznej KND PAN kieruje Cezary Kuklo z Białegostoku.

Na zakończenie autor wystąpienia stwierdził, że dotychczasowy dorobek środowiska naukowego skupionego wokół Zespołu Demografii Historycznej oraz periodyku *Przeszłość Demograficzna Polski* powinien zostać wykorzystany do napisania nowoczesnej syntezy obejmującej całość dziejów demograficznych Polski.

W kolejnym wystąpieniu nowe kierunki badań w europejskiej demografii historycznej omówili dr Radosław Poniak oraz dr hab. Mikołaj Szołtysek. Już na wstępie referenci zasygnalizowali, iż przyszłość demografii historycznej w Europie należy do badaczy z Europy Środkowo-Wschodniej. Następnie krótko scharakteryzowano fazy rozwoju tej dyscypliny. Etap przedklasyczny, w którym dominowały kwestie z zakresu historii populacji. Etap drugi – demografię klasyczną, w której główną rolę odgrywały takie zagadnienia jak rekonstrukcja rodzin, typologia gospodarstw domowych, ujęcia przekrojowe. Nacisk w wystąpieniu położono na etap trzeci, a więc obecnie prowadzone kierunki badań i podejmowane problemy. Cechą demografii postklasycznej jest powrót do odpowiedzi na pytanie o to, co wynika z dotychczasowych badań, jak aktualne ustalenia implikują pojmowanie rzeczywistości. Znakiem rozpoznawczym współczesnej demografii historycznej jest zastosowanie nowoczesnych metod badawczych, wykorzystanie coraz bardziej zaawansowanych baz danych i co się z tym wiąże, duża interdyscyplinarność demografii historycznej.

W dalszej części wystąpienia referenci krótko omówili kilka największych i najważniejszych baz danych wykorzystywanych w demografii historycznej, m.in. – NAPP, I-CeM, Mosaic, wskazali na ich cechy wspólne, w tym między innymi otwarty dostęp czy jednolity format zapisu danych. Przedstawili także obszary zainteresowań europejskich środowisk naukowych i efekty ich pracy, między innymi publikacje z zakresu systemów rodzinnych, międzypokoleniowych wzorców zachowań prokreacyjnych, niepełnosprawności w kontekście biegu życia.

Jako ostatni na posiedzeniu grudniowym referowali dr hab. Dariusz Chojecki i dr Andrzej Giza, którzy rozpoczęli od zaprezentowania zebranych *Atlasu Gmin Pomorza Zachodniego w 1939 roku*, przygotowanego we współpracy z Edwardem Włodarczykiem. Wizualizacje zjawisk ukazano na 40 mapach, a treści atlasu osadzono na tle wydarzeń historycznych, administracyjnych, demograficznych. Powstanie map związane było z procesem rektyfikacji, a pierwszym krokiem była geolokalizacja miejscowości, co okazało się procesem bardzo żmudnym i czasochłonnym. Istotne było także określenie granic powiatów na podstawie map niemieckich. Prace wykonano w programie ArcGIS. Metody taksonomiczne dobrano w jak najprostszy sposób, aby mapy były czytelne. W atlasie przedstawiono między innymi wielkość gospodarstw, źródła utrzymania, grupy zawodowe. W planach nad rozwojem publikacji są zamierzenia dalszego połączenia danych społecznych, gospodarczych i demograficznych.